

УДК 321.01:062

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.49>

РОЗВИТОК ТА ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ КРИЗ І КОНФЛІКТІВ

Юрій Ліпар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Дослідження присвячене ролі та значенню громадянського суспільства в періоди криз і конфліктів. Незважаючи на численні наукові розвідки, в політичній науці бракує цілісного уявлення стосовно цієї проблематики. Актуальність статті зумовлена викликами, що їх переживає світ через локальні, регіональні і глобальні конфлікти, економічні кризи, війни та гуманітарні катастрофи, які впливають на громадянське суспільство. Мета дослідження – розкрити концептуальні і теоретико-методологічні засади взаємовпливу криз, конфліктів та розвитку громадянського суспільства, варіантів і теоретичних ефектів цього взаємовпливу, можливостей громадянського суспільства впливати на розв’язання криз і конфліктів.

Виявлено різні теоретичні підходи щодо впливу активних громадських рухів на політичну систему – від їх дестабілізуючої ролі до зміцнення демократичної легітимності та підзвітності влади. Громадянське суспільство може посилити свій вплив, запозичуючи ознаки соціальних рухів. Це відкриває нові перспективи для подолання конфліктів і криз, дозволяючи поєднати сильні сторони соціальних рухів і громадянського суспільства. Разом з цим, таке поєднання несе ризики делегітимізації влади, втрати ресурсів, внутрішніх конфліктів і навіть репресій. Окремо розглянуто реакцію громадянського суспільства на фінансові та соціально-економічні кризи в контексті матеріальної депривації та сприйняття політичних можливостей. На цій підставі підтверджено, що ефект депривації на активність громадянського суспільства залежить від сприйняття політичної стабільності й ефективності влади. Висока їх оцінка може пом’якшити негативний вплив депривації, перетворюючи її на стимул для спільних дій у вирішенні проблем.

Отже, доведено, що роль громадянського суспільства в кризах і конфліктах є надзвичайно складною і різноманітною. Поєднання стратегій соціальних рухів і громадянського суспільства відкриває нові можливості для розв’язання конфліктів, проте несе й ризики. Ефективність реакції громадянського суспільства залежить від сприйняття політичних можливостей та ресурсів для мобілізації. Загалом же, громадянське суспільство може бути важливим ресурсом для вирішення конфліктів і подолання кризових ситуацій, проте його дії неодмінно мають бути виваженими та скоординованими для максимальної ефективності.

Ключові слова: громадянське суспільство, організації громадянського суспільства, конфлікт, криза, влада, соціальний рух, депривація.

Вступ. Оточуючий нас світ переживає надзвичайний період випробувань, що включають локальні, регіональні і глобальні конфлікти, економічні кризи, війни й гуманітарні катастрофи. Ці виклики мають дуже глибокий вплив на громадянське суспільство, змінюючи його структуру, активність і роль у суспільно-політичних процесах та житті держави і людей. Із одного боку, ситуації конфліктів та криз створюють додаткові перешкоди для розвитку громадянського суспільства, значно обмежуючи його можливості та простір для дій. Однак з іншого боку, саме в такі складні часи громадянське суспільство може відігравати чи не критичну роль у пом’якшенні наслідків криз, сприянні діалогу, захисту прав людини, зміцненні миру та сприянні процесу відновлення.

Роль та вплив громадянського суспільства, особливо його форм, організацій та неурядових утворень, у періоди політичної нестабільності, конфліктів та криз, є предметом живих наукових дискусій і пошуків. Деякі науковці підкреслюють стабілізуючу роль громадянського суспільства, яка сприяє підвищенню довіри громадян до суспільно-політичних інститутів, зміцненню демократичних процесів й інших аспектів розвитку держави. У той час як інші вчені сприймають цю роль досить скептично чи принаймні нейтрально, вважаючи, що залучення громадян до громадських організацій може бути потенційним джерелом мобілізації і протестів, які можуть підірвати легітимність політичної системи та влади. Таким чином, на сьогоднішній день немає однозначної відповіді на питання про характер розвитку та значення громадянського суспільства в умовах конфліктів і криз. Це стимулює нас розглянути і впорядкувати різноманітні теоретико-концептуальні підходи та їхні деякі емпіричні вияви з приводу ролі громадянського суспільства в заданому контексті.

Мета і завдання. Враховуючи означені вище параметри й рамки актуалізації дослідження, оглядову і теоретичну статтю присвячено розкриттю концептуальних та теоретико-методологічних засад, особливостей й аспектів взаємного впливу криз і конфліктів, з одного боку, та розвитку і значення громадянського суспільства, з іншого боку. Досягнення поставленої мети відбуватиметься за рахунок розв'язання таких дослідницьких завдань статті, як: пошук та систематизація концептуальних рамок впливу громадянського суспільства в умовах конфліктів і криз (та навпаки); виділення та пояснення варіантів впливу громадянського суспільства й організацій громадянського суспільства в умовах чи під час кризових і конфліктних періодів; з'ясування теоретичних/концептуальних ефектів досліджуваного взаємовпливу через емпіричні практики; встановлення можливостей і способів громадянського суспільства та його складових впливати на розв'язання криз та конфліктних ситуацій.

Актуальний стан дослідження проблематики. Озвучені наукові питання зовсім не є новими для політичної науки й інших дисциплін. Адже дослідники вже відносно давно почали звертатись до різних аспектів та результатів того, як громадянське суспільство і його складові (громадські організації та громадяни) впливають чи можуть впливати або залежать чи можуть залежати від розмаїтих кризових і конфліктних чинників. Це можемо бачити з доробків таких науковців, як Дж. Александер [1], Г. Анхайер і Н. Шерер [2], С. Берман [3], Й. Бернбург [4], Дж. Гешвендер [5], М. Зальд і Дж. Маккарті [6], Ж. Коен й Е. Арато [7], Х. Маламідіс [8], А. Мерді і Т. Бхасін [9], П. Норріс, С. Уолгрейв і П. Ван Елст [11; 10], Р. Патнем [12]. Однак чи не найбільш систематизованими, на нашу думку, є праці таких вчених, як К. Боулдінг і Дж. Нельсон-Нуньес [13; 14], Д. Делла Порта та М. Діані [15–20], М. Чиналлі, М. Джуньї та М. Грассо [21; 22], оскільки в них здійснено спроби поглянути на досліджувану проблему доволі різносторонньо. Разом із цим, політичній науці досі бракує довершеного уявлення з приводу розвитку і значення громадянського суспільства в умовах криз та конфліктів. Не претендуючи на досягнення абсолютного результату в цьому напрямі, у статті все-таки здійснено спробу і систематизувати, і можливо заперечити певні думки, котрі вироблено в наявних наукових дослідженнях.

Результати. Значна частина наукових досліджень настоює на важливості громадянського суспільства і його організацій для розвитку й зміцнення демократії, і це вже давно не є секретом [14]. Для прикладу, Р. Патнем аргументує, що асоціації й організації громадянського суспільства є такими центрами формування довіри, солідарності та взаємодії, які становлять базову основу успішних (а після цього і консолідованих) демократичних політичних режимів [12]. Річ у тому, що залучення до громадських організацій сприяє розвитку навичок співпраці, демонструє цінності демократичних інститутів і процесів та, в підсумку, підтримує громадську участь. З огляду на це, Х. Лінц і А. Степан навіть стверджують, що

підтримка демократії з боку громадянського суспільства та його організацій і складових або ж просто громадян є необхідною умовою для демократизації демократії і її перетворення в консолідовану [23].

Натомість деякі інші науковці демонструють скептицизм щодо беззаперечно позитивної ролі громадянського суспільства та його організацій і складових. Так, С. Хантінгтон одним із перших висловив своє застереження про те, що надмірна політична мобілізація може спричинити дестабілізацію слабких політичних систем й інститутів [24]. Як наслідок, деякі більш сучасні чи новітні дослідження навіть пов'язують активність неурядових організацій (громадянського суспільства) зі зростанням рівня протестних/опозиційних рухів у нових чи молодих демократіях [9; 13]. Тому дослідники іноді стверджують, що в тих випадках, коли інститути діють неефективно чи посередньо, громадські/неурядові організації можуть краще інформувати громадян та їхні групи про прогалини влади, а також спонукати їх до критичного ставлення до уряду й влади загалом [10; 25]. Це важливо зазначити, оскільки таке різноманіття точок зору стосовно ролі громадянського суспільства у демократичному розвитку створює своєрідну базу для дискусій про особливості його розвитку і впливу (чи залежності) в умовах конфліктів і криз, але особливо в демократичних політичних режимах.

Перед тим, як підійти до безпосереднього розгляду цієї проблеми, вартує, на нашу думку, зосередитись на погляді деяких вчених, які прагнуть знайти спільне і відмінне між поясненням й алгоритмами розвитку громадянського суспільства, з одного боку, та соціальних рухів, з іншого боку. Причина у тому, на думку цих вчених, що дослідження соціальних рухів, які представляють найширші форми криз і конфліктів, та громадянського суспільства хоч і розвиваються паралельно, все-таки мають чимало концептуальних, теоретико-методологічних й емпіричних схожостей та перехрещень [2; 19]. Вони, своєю чергою, потребують активнішої взаємодії між цими сферами знань. Зокрема, відомо, що соціальні рухи й організації громадянського суспільства (та й громадянське суспільство в цілому) все більше гібридизуються і модифікуються, активно адаптуючи свої стратегії й організаційні форми до змінюваних реалій суспільно-політичного життя, особливо в контексті конфліктів і криз [15]. Це стає основою для розробки концептуальної рамки щодо ролі громадянського суспільства у подоланні або в умовах конфліктів і криз тощо.

Як зазначено вище, теоретико-методологічні пояснення і концептуалізації алгоритмів соціальних рухів та громадянського суспільства мають як відмінності, так і спільні ознаки. Відтак це створює підґрунтя для взаємного збагачення цих сфер дослідження і суспільно-політичної реальності. Зокрема, теорії громадянського суспільства зосереджуються на автономії, громадянськості й асоціативності, таким чином підкреслюючи важливість незалежності від держави та ринку, поваги до інших, ввічливості і прийняття цієї «іншості» [26], а також ролі третього сектора між державою та ринком. Натомість у теоріях соціальних рухів конфлікт вважається рушійною силою суспільних змін [27; 28], а трансгресивність (перехід непрохідної межі) і порушення усталених норм розглядаються як спосіб привернути увагу до своїх вимог [18; 19]. Крім того, соціальні рухи дослідниками часто визначаються як неформальні мережі або комбінації індивідів, груп та організацій, об'єднаних спільною колективною ідентичністю (або ідеями) [20; 29].

Незважаючи на відмінності, які існують поміж теоретичними підходами до соціальних рухів та громадянського суспільства (чи їхніх складових й акторів), є декілька ключових позицій, по яких ці концепції перетинаються [15]. По-перше, одні з дослідників соціальних рухів підкреслюють значення автономії, особливо в контексті нових соціальних рухів, які прагнуть відокремлення від технократичних структур і корпоративного контролю

держави над знаннями. По-друге, вивчення громадянськості проникає в аналіз соціальних рухів через розгляд деліберативних форм та інструментів демократії (передусім дискусійних панелей із суспільно-політичної проблематики або в ході прийняття відповідних рішень) [17; 30]. По-третє, увага до організаційних структур розширюється в дослідженнях соціальних рухів, особливо у контексті ресурсно-мобілізаційного підходу, де рухи розглядаються як сума організацій зі спільними цілями [6].

Ще більше уваги вчені приділяють комунікативним процесам, формуванню демократичних норм і зміцненню зв'язків солідарності як у теоріях громадянського суспільства, так і в дослідженнях соціальних рухів. Так, деякі вчені розглядають громадянське суспільство як арену комунікації, де формуються норми солідарності та демократичного життя через участь у соціальних рухах [1]. Інші визначають нові соціальні рухи як акторів, що використовують символічні ресурси для різних культурних змін та демократизації соціальних відносин [7]. Отже, хоча існують концептуальні відмінності, теоретичні чи теоретико-методологічні резонанси між дослідженнями соціальних рухів і громадянського суспільства все-таки сприяють взаємодії та взаємному збагаченню цих наукових областей і розвитку знань про вплив і значення громадянського суспільства у періоди криз та конфліктів або ж навпаки [15]. Про це детальніше йтиметься нижче, використовуючи рамку, яку було підготовлено вище.

Висловлені теоретичні припущення та думки наштовхують на думку, що варіанти впливу і значення громадянського суспільства в кризові та конфліктні періоди можуть бути доволі різними, а саме тому й різноманітно виражаються на практиці. Розглядаючи підходи до ролі громадянського суспільства під час криз та конфліктів, дослідники виокремлюють різні перспективи щодо впливу цього суспільного сектора й особливостей його розвитку [14]. У першому варіанті, що базово стосується нестабільності, під час політичних криз і конфліктів залученість до організацій громадянського суспільства може підірвати підтримку політичної системи, уряду й інститутів [3; 24]. Саме через це активізовані громадяни часто висувають вимоги, які влада не може виконати, що спричиняє нестабільність. У другому варіанті, який базово зосереджується на соціальній довірі, громадянське суспільство може зміцнювати підтримку політичної системи та інститутів через підвищення довіри, включеності і підзвітності влади під час кризових і конфліктних ситуацій [12; 31]. Нарешті, у третьому варіанті, що стосується демократичних розбіжностей, громадяни, громадські організації і загалом громадянське суспільство можуть підвищувати підтримку політичної системи як демократичного інституту, але одночасно стимулювати незгоду із конкретними програмами, політиками чи рішеннями шляхом активізації критичного дискурсу і протестів.

Орієнтація певного практичного сценарію значною мірою обумовлюється різноманітними факторами, що визначають важливість громадянського суспільства і його складових у контексті конфліктів та криз. Дослідники наголошують на тому, що вплив громадянського суспільства на стабільність політичної системи та її інститутів у кризових ситуаціях може залежати від декількох ключових чинників. По-перше, рівень участі та членства в громадських організаціях має значення, бо чим більше людей бере активну участь в громадських ініціативах, тим очікувано більш значущим стає їхній вплив. По-друге, відкритість політичного режиму до врахування різних інтересів грає важливу роль, бо якщо влада проявляє готовність до плюралізму та реагує на вимоги громадян, тоді це може зміцнити інституційну стабільність політичної системи. По-третє, рівень репресивності політичного режиму під час протестів також є важливим, адже застосування силових методів розгону демонстрацій чи переслідування активістів може підірвати підтримку системи та загострити конфлікт

і кризи. По-четверте, тип й інтенсивність кризи чи конфлікту відіграють суттєву роль, оскільки серйозні економічні проблеми, етнополітичні суперечності або повномасштабні війни можуть серйозно підірвати легітимність політичної системи. По-п'яте, характеристики громадянського суспільства, такі як наявність широкої інфраструктури громадських організацій, їхня ідеологічна спрямованість і зв'язки з політичними партіями й лідерами (чи навіть політиками загалом), теж відіграють важливу роль у структуруванні досліджуваних питань [14].

Спробуємо деталізувати отримані теоретичні висновки роздумами з приводу того, як це відбувається в реальності. Отримані раніше висновки (які доволі-таки представлені у політичній науці) дозволяють припустити, що вплив громадянського суспільства у ситуаціях криз і конфліктів може бути різноманітним і варіюватися в залежності від конкретних обставин. Зокрема, варто завжди звертати увагу на специфічні аспекти теорії громадянського суспільства і соціальних рухів в кожному окремому випадку. Це не дивно, оскільки на практичному рівні спостерігається зближення і перехрещення між соціальними рухами й організаціями громадянського суспільства, особливо під час криз і конфліктів. Причому не треба забувати, що ці процеси можна спостерігати у кількох ключових тенденціях і вимірах [15].

По-перше, у періоди фінансових або загалом соціально-економічних криз організації громадянського суспільства все частіше і частіше долучаються до акцій протесту й інших форм колективної дії. Це веде до того, що вони набувають ознак, характерних для соціальних рухів, таких як використання прямих дій, створення координаційних мереж з низовими ініціативами і політизація дискурсів, особливо у відповідь на будь-які форми тиску [16]. По-друге, соціальні рухи залучаються до надання послуг та взаємодопомоги як альтернативних соціально-економічних форм у відповідь на наслідки політики жорсткої економії. Означені практики часто розглядаються як засіб надання допомоги та відновлення соціальних зв'язків, а також як політична активізація [32]. По-третє, спостерігається зростання випадків, коли великі та добре структуровані неурядові організації поєднують традиційну діяльність з участю у кампаніях і рухах за соціальну справедливість, права людини та захист довкілля [30; 33].

З точки зору аналізу впливу і значення різноманітних громадських організацій у періоди конфліктів та криз, вчені стверджують, що в умовах кризових ситуацій громадські організації все частіше набувають характеру соціальних рухів [15]. З одного боку, такі соціальні рухи розширюють свою діяльність у сфері надання різноманітних послуг та взаємодопомоги, які традиційно пов'язані із діяльністю громадських організацій. З іншого боку, з точки зору конфліктів і криз, це часто проявляється у тому, що громадські організації спроможні стати набагато більш функціональними, що дозволяє їм ефективно реагувати на нові виклики. Іншими словами, «поєднання» соціальних рухів і громадських організацій відкриває нові перспективи для подолання конфліктних ситуацій і криз. Така взаємодія дозволяє поєднати сильні сторони обох сфер, розширюючи їхній інструментарій і можливості впливу.

Причому дослідники пропонують по-різному дивитись на цей вплив [15]. З одного боку, залучення соціальних рухів до діяльності громадянського суспільства і його організацій сприяє більшій політизації та артикуляції структурних причин конфліктів та криз. Тому наявні дослідження соціальних рухів можуть збагатити розвідки з тематики, приміром, волонтерства концептуальним апаратом для аналізу соціальних і політичних конфліктів [19]. Окрім того, концептуалізація колективної дії, репертуарів протестів і фреймів помагає краще зрозуміти причини, динаміку та наслідки конфліктів і криз. З іншого, організації громадянського суспільства чи неурядові організації можуть посилити свій вплив, долучаючись

до соціальних рухів та адаптуючи їхні тактики прямої дії, створення мереж та участі, залежної від власного розсуду (дискреційної участі). Як зазначають науковці [1], соціальні рухи успішні значною мірою завдяки їхній здатності творити резонансні культурні драми, що забезпечує їм підтримку громадськості. Тому громадянське суспільство та його складові можуть скористатися цим потенціалом для більш ефективного відстоювання своїх інтересів [15].

Також гібридні або модифіковані форми активізму можуть розширити базу солідарності й мобілізації, залучаючи різноманітні верстви населення. Приклади прямої соціальної дії під час фінансових та загалом соціально-економічних криз засвідчують здатність соціальних рухів агрегувати як постраждалих від криз, так і політично залучених осіб [8; 16]. Це, своєю чергою, значно підвищує інклюзивність залучення громадян та громадянського суспільства. Вартує уваги і те, що тісніша взаємодія громадянського суспільства та соціальних рухів допомагає поширенню норм і практик демократії як концепту та процедури, солідарності й захисту прав людини. Роздуми стосовно комунікативних процесів, формування колективних ідентичностей та впливу на публічні дискурси беззаперечно можуть допомогти подолати наслідки конфліктів та криз [1; 7]. Врешті-решт, комбінування ознак соціальних рухів і громадянського суспільства уможливує поєднання стратегій адвокації, мобілізації та безпосереднього втручання для розв'язання конкретних проблем у кризових і конфліктних ситуаціях. Крім того, організації громадянського суспільства можуть залучати соціальні рухи для кампаній тиску, а соціальні рухи – використовувати ресурси організацій громадянського суспільства задля надання послуг та безпосередньої допомоги.

Тим не менше, не все так просто, адже тут можливі і певні ризики, про які також зазначають науковці [15]. Перехрещення громадянського суспільства та соціальних рухів, а точніше зближення організацій громадянського суспільства з соціальними рухами, може підірвати їхню легітимність і доступ до інституційних каналів впливу. Головна причина у тому, що участь у протестах і прямих діях може розглядатися як виклик статус-кво, що зменшує шанси на конструктивний діалог із владою. Додатково, залучення до соціальних рухів і використання їхніх практик може значно ускладнити доступ організацій громадянського суспільства до ресурсів, зокрема грантового (державного і міжнародного) фінансування. Адже політизація дискурсів може сприйматися донорами/грантодавцями як відхід від місії тієї або іншої організації чи порушення принципу нейтралітету [15]. Координація між різнорідними акторами у рамках модифікованих мереж активізму може також бути ускладнена через відмінності в організаційних культурах, цілях та пріоритетах тих чи інших організацій, що створює ризики розколів та конфліктів всередині самих мереж. Врешті, прямі дії та акти громадянської непокори ще ймовірніше можуть викликати жорстку реакцію з боку державних режимів (особливо якщо йдеться не про демократії), ставлячи під загрозу безпеку активістів та добробут бенефіціарів їхньої діяльності [15].

Про особливості реакції громадянського суспільства на кризові події можна розмірковувати і з іншого погляду, зокрема в контексті передусім фінансових або соціально-економічних криз та взаємодії матеріальної депривації і сприйняття структур політичних можливостей організацій громадянського суспільства [21; 22]. Інакше кажучи, тут дослідницьке питання у тому, чи стимулює матеріальна депривація, спричинена фінансовою кризою (стан, за якого суб'єкт не має змоги задовольняти деякі свої основні (матеріальні) потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу і розуміє це, але це потрібно суб'єктові задля задоволення певних важливих (матеріальних і нематеріальних) потреб), більшу активність громадянського суспільства, чи навпаки гальмує її через нестачу ресурсів [4; 34]. І єдиної чіткої відповіді на це запитання сьогодні в науці досі немає, адже теоретичні

дебати вже доволі давно розділилися між прихильниками теорій деприваційних рухів, котрі наголошують на ролі незадоволених потреб [5; 35], та теорій мобілізації ресурсів і політичних можливостей, в яких ключову роль відіграють доступні ресурси та політична ситуація [27; 36]. З одного боку, наявні дослідження підкреслюють важливість сприйняття політичних можливостей для каналізації невдоволення в активність громадянського суспільства [37]. З іншого ж боку, це ставить на порядок денний питання про те, а як же матеріальна депривація взаємодіє зі сприйняттям політичної стабільності й ефективності влади у стимулюванні різних форм реагування громадянського суспільства на кризи.

Якщо деталізувати ці ідеї, то цілком очевидно, що теорії деприваційних рухів стверджують, що незадоволені потреби та відносна депривація стають рушійною силою для протестів, зокрема суспільно-політичних [5; 35]. Ці ідеї похідні від концепції колективної поведінки (Е. Дюркгейма) як результату зламу соціального контролю та аномії [38]. Пізніше ресурсна мобілізаційна теорія змістила фокус на раціональність й організаційні структури соціальних рухів [39; 40]. Теорія ж політичних можливостей, зі свого боку, наголошує на впливі головно політичних інститутів і змінних політичного середовища [41]. Натомість сучасні дослідники визнають нормалізацію суспільно-політичних протестів вже як стандартну форму політичної участі [11]. Вони також вказують, що для мобілізації самої по собі недостатньо переживання депривації, оскільки потрібна артикуляція вимог і потреб та ідентифікація з політичними групами [37]. Відповідно, ресурси й сприйняття політичних можливостей стають вирішальними у цьому контексті з погляду того, як реагує громадянське суспільство та його складові [42].

З цього приводу вчені аргументують, що ефект матеріальної депривації на активність громадянського суспільства у відповідь на кризу або конфлікт може змінюватись залежно від сприйняття політичної стабільності й ефективності влади (політичної системи та політичних інститутів) [22]. Зокрема, високе сприйняття стабільності й ефективності влади модеруватиме позитивний вплив депривації на присутність громадянських акторів у висуванні вимог, використанні протестних дій, фокусуванні на державних акторах і соціально-економічних питаннях тощо. Хоча сама по собі матеріальна депривація не веде до значущої активізації громадянського суспільства. Інакше кажучи, матеріальне незадоволення громадян внаслідок кризи чи конфлікту не автоматично перетворюється на громадську активність. Натомість сприйняття політичного середовища як відкритого та здатного реагувати діє як своєрідний сигнал або тригер, за якого депривація інтерпретується не просто як життєвоважлива проблема, а невирішене суспільно-політичне питання, яке можна розв'язати шляхом колективних зусиль та тиску громадянського суспільства на владу [22]. Якщо іншими словами, то матеріальна депривація трансформується у мобілізаційний важіль винятково тоді, коли сприймається не просто як життєвий негаразд, а як політично розв'язувана суспільна й колективна проблема на порядку денному громадянського суспільства.

Висновки. У розгляді важливості громадянського суспільства в періоди (політичних, суспільно-політичних, фінансових та соціально-економічних) криз і конфліктів встановлено, що його роль є надзвичайно складною і різноманітною. Існують різні теоретичні підходи стосовно впливу активних громадських рухів на політичну систему, від твердження, що вони можуть призвести до дестабілізації, і до переконання в тому, що вони все-таки сприяють зміцненню демократичної легітимності та підзвітності влади. Однак деякі підходи вказують на більш складну роль, за якої активізація громадянського суспільства може одночасно підвищувати підтримку інститутів та рівень протестної активності як способи/канали взаємодії з недосконалими політичними структурами. Тому завжди важливо

опиратися на практичний досвід, адже емпіричні дані дозволяють краще зрозуміти взаємозв'язок між громадськими рухами і політичними процесами в різних умовах та контекстах.

Варто враховувати і те, що організації громадянського суспільства можуть стати більш функціональними, що дозволяє їм ефективно реагувати на різні нові виклики, які можуть виникнути в майбутньому. Одним з дуже впливових каналів зростання функціональності громадянського суспільства є запозиченням ним та його складовими ознак соціальних рухів. Такі процеси часто відкривають нові можливості для розв'язання конфліктів і подолання криз, але також несуть певні виклики, пов'язані з ризиками делегітимізації влади, втрати ресурсів, внутрішніх конфліктів та репресій. Тому ефективне поєднання стратегій і належне управління ризиками мають велике значення для успішного залучення потенціалу соціальних рухів для розвитку громадянського суспільства в умовах конфліктів і криз.

Також у контексті реакцій громадянського суспільства на кризові події, особливу увагу приділено фінансовим або соціально-економічним кризам і їхньому впливу на активність громадянських організацій, зокрема на предмет встановлення можливого взаємозв'язку між матеріальною депривацією й активністю громадян і громадянського суспільства. У рамках існування різних підходів до цього питання, підтверджено, що ефективність реакції громадянського суспільства на кризові ситуації залежить від сприйняття політичних можливостей і ресурсів, доступних для соціальної мобілізації. Зокрема, ефект матеріальної депривації на активність громадянського суспільства в ситуаціях конфліктів і криз залежить від сприйняття політичної стабільності й ефективності влади. Висока оцінка дії і значення владних структур може пом'якшити негативний вплив депривації, перетворюючи її на стимул для спільних дій громадянського суспільства у вирішенні суспільних проблем, якщо громадянське суспільство розуміє, що це можливо.

Список використаної літератури

1. Alexander J. *The civil sphere*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 793 p.
2. Anheier H., Sherer N. Voluntary action and social movements // Della Porta D., Diani M. *Oxford handbook on social movements*. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 494–511.
3. Berman S. Civil Society and Political Institutionalization. *American Behavioral Scientist*. 1997. Vol. 40. No. 5. P. 562–574.
4. Bernburg J. Economic Crisis and Popular Protest in Iceland, January 2009: The Role of Perceived Economic Loss and Political Attitudes in Protest Participation and Support. *Mobilization*. 2015. Vol. 20. P. 231–252.
5. Geschwender J. Explorations in the Theory of Social Movements and Revolutions. *Social Forces*. 1968. Vol. 47. No. 2. P. 127–135.
6. Zald M., McCarthy J. *Social movements in an organizational society*. New Brunswick: Transaction, 1987. 435 p.
7. Cohen J., Arato A. *Civil society and political theory*. Cambridge: MIT Press, 1992. 771 p.
8. Malamidis H. From protest to production: Enlarging the boundaries of social movements in crisis-ridden Greece. PhD. thesis. Firenze: Scuola Normale Superiore, 2018. 286 p.
9. Murdie A., Bhasin T. Aiding and Abetting: Human Rights INGOs and Domestic Protest. *Journal of Conflict Resolution*. 2011. Vol. 55. No. 2. P. 163–191.
10. Norris P. *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. New York: Oxford University Press, 1999. 320 p.
11. Norris P., Walgrave S., Van Aelst P. Who Demonstrates? Anti-State Rebels, Conventional Participants, or Everyone?. *Comparative Politics*. 2005. Vol. 37. No. 2. P. 189–205.
12. Putnam R., Leonardi R., Nanetti R. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993. 258 p.

13. Boulding C. NGOs and Political Participation in Weak Democracies: Subnational Evidence on Protest and Voter Turnout from Bolivia. *Journal of Politics*. 2010. Vol. 72. No. 2. P. 456–468.
14. Boulding C., Nelson-Núñez J. Civil society and support for the political system in times of crisis. *Latin American Research Review*. 2014. Vol. 49. No. 1. P. 128–154.
15. Della Porta D. Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2020. Vol. 31. P. 938–948.
16. Della Porta D. Contentious moves. London: Palgrave, 2018. 364 p.
17. Della Porta D. Protests as critical junctures: Some reflections towards a momentous approach to social movements. *Social Movement Studies*. 2018. Vol. 11. No. 3–4. P. 1–20.
18. Della Porta D. Where did the revolution go?. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 399 p.
19. Della Porta D., Diani M. Social movements and civil society // Edwards B. *The Oxford handbook of civil society*. Oxford: Oxford University Press, 2011. P. 68–79.
20. Diani M. The concept of social movement. *Sociological Review*. 1992. Vol. 40. P. 1–25.
21. Cinalli M., Giugni M. Collective Responses to the Economic Crisis in the Public Domain: Myth or Reality? *Politics & Policy*. 2016. Vol. 44. No. 3. P. 427–446.
22. Giugni M., Grasso M. How Civil Society Actors Responded to the Economic Crisis: The Interaction of Material Deprivation and Perceptions of Political Opportunity Structures. *Politics and Policy*. 2016. Vol. 44. No. 3. P. 447–472.
23. Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 479 p.
24. Huntington S. Political Order in Changing Societies. New Haven: Yale University Press, 1968. 488 p.
25. Carlin R. Distrusting Democrats and Political Participation in New Democracies: Lessons from Chile. *Political Research Quarterly*. 2011. Vol. 64. No. 3. P. 668–687.
26. Keane J. Global civil society?. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 220 p.
27. Tilly C. From mobilization to revolution. Reading: Addison-Wesley, 1978. 349 p.
28. Tarrow S. Democracy and disorder: Protest and politics in Italy, 1965–1975. Oxford: Oxford University Press, 1989. 400 p.
29. Della Porta D., Diani M. Social movements. An introduction. Oxford: Blackwell, 2020. 352 p.
30. Della Porta D. Democracy in social movements. London: Palgrave, 2009. 300 p.
31. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999. 362 p.
32. Hadjimichalis C. Crisis spaces: Structures, struggles and solidarity in southern Europe. London: Routledge, 2018. 217 p.
33. Della Porta D. Another Europe: Conceptions and Practices of Democracy in the European Social Forums. London: Routledge, 2009. 304 p.
34. Piven F., Cloward R. Poor Peoples' Movements. New York, 1977. 381 p.
35. Gurr T. Why Men Rebel. Princeton: Princeton University Press, 1970. 421 p.
36. McAdam D. Political Process and the Development of Black Insurgency. Chicago: University of Chicago Press, 1982. 304 p.
37. Klandermans B., van der Toorn J., van Stekelenburg J. Embeddedness and Identity: How Immigrants Turn Grievances into Action. *American Sociological Review*. 2008. Vol. 73. No. 6. P. 992–1012.
38. Smelser N. Theory of Collective Behavior. New York: Free Press, 1962. 436 p.
39. McCarthy J., Zald M. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*. 1977. Vol. 82. No. 6. P. 1212–1241.
40. Oberschall A. Social Conflict and Social Movements. Englewood-Cliffs: Prentice-Hall, 1973. 371 p.

41. Kriesi H., Koopmans R., Duyvendak J., Giugni M. *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. 310 p.
42. Gamson W., Meyer D. *Framing Political Opportunity* // McAdam D., McCarthy J., Zald M. *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures and Cultural Framing*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 275–290.

GROWTH AND SIGNIFICANCE OF CIVIL SOCIETY IN THE CONDITIONS OF CRISES AND CONFLICTS

Yuriy Lipar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The study explores civil society's role and significance during crises and conflicts. Despite numerous scholarly investigations, Political Science lacks a comprehensive understanding of this issue. The article's relevance is driven by the world's challenges due to local, regional, and global conflicts, economic crises, wars, and humanitarian disasters that affect civil society. The research aims to elucidate the conceptual, theoretical, and methodological foundations of the interaction between crises, conflicts, and the development of civil society, the various theoretical approaches regarding the influence of active civic movements on the political system, ranging from their destabilizing role to strengthening democratic legitimacy and government accountability.

Civil society can enhance its influence by adopting characteristics of social movements, opening new perspectives for conflict resolution and crisis mitigation by combining the strengths of social movements and civil society. However, such a combination carries risks of delegitimizing authority, resource depletion, internal conflicts, and even repression. Civil society's response to financial and socio-economic crises in the context of material deprivation and perception of political opportunities is examined separately. It is confirmed that the effect of deprivation on civil society activity depends on the perception of political stability and the effectiveness of governance. High ratings of these factors can mitigate the negative impact of deprivation, turning it into an incentive for joint action in problem-solving.

Therefore, it is proven that the role of civil society in crises and conflicts is highly complex and diverse. Combining social movements and civil society strategies opens new possibilities for conflict resolution but also entails risks. The effectiveness of civil society's response depends on the perception of political opportunities and resources for mobilization. Civil society can be a crucial resource for addressing conflicts and overcoming crises, but its actions must be balanced and coordinated for maximum efficiency.

Key words: civil society, civil society organizations, conflict, crisis, governance, social movement, deprivation.